Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Series "Psychology". № 2(9), pp. 31-33 (2018)
УДК 159.9:37.015.3:801
DOI: https://doi.org/10.17721/BSP.2018.2(9).8

ISSN 1728-3817
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing Center "Kyiv University", 2018

О. Кузнєцова, канд. психол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОГО МОВНОГО НАМІРУ

Стаття розглядає психологічні особливості реалізації суспільно-комунікативного мовного наміру на неспеціальних факультетах, механізми мовотворення з позиції діяльного підходу.

Ключові слова: мовний намір, навчально-пізнавальні потреби, психологічна концепція формування мовної діяльності індивіда, динаміка мислення у зв'язку з мовою, психологічний погляд на методичні проблеми, породження мовного вислову.

Актуальність і постановка проблеми. Наприкінці минулого століття як у вітчизняній науці, так і закордоном широкого розповсюдження отримала комунікативна лінгвістика, основні засади якої зводяться до таких положень:

➤ у процесі комунікації, як окремого роду людської діяльності, спрямованої на встановлення й підтримку зв'язку використаної для передання інформації, взаємодіють дві сторони: лінгвістична й соціальна, оскільки будь-який вислів, проведений у конкретній ситуації спілкування, охоплює широкий фон попередніх умов, які впливають на його організацію;

➤ породженню мовного акту передує породженню мовного наміру людини, у якому враховується мета, предмет, місце й час вислову;

➤ найбільш природними є усні види спілкування: слухання й мовлення, що частіше за все виявляється в діалозі;

➤ у навчанні іноземної мови треба відштовхуватися від функцій та умов спілкування до систематизуючих ознак, а не навпаки, тобто успіх спілкування, з урахуванням вищезазначеного, залежатиме від:

- наявності бажання людини вступити у контакт, тобто реалізувати наміри, які виникають;
- уміння реалізувати власні мовні наміри, які дозволяють установити контакт і взаємини/взаємозв'язки з іншими мовами;
- ступеня володіння структурно-системними утвореннями на різних рівнях мови та від уміння вживати їх у відповідних ситуаціях спілкування;
- володіння набором мовоутворювальних формул, необхідних для здійснення вербальних процедур тощо.

Процитовані передумови становлять сутність комунікативної компетенції, тобто, ідеться про вміння співвідносити мовні засоби із завданнями й умовами спілкування, ураховувати взаємовідносини між комунікантами, організовувати мовне спілкування із врахуванням соціальних норм поведінки й комунікативної доцільності висловлювання.

Комунікативна лінгвістика значно вплинула на методику викладання іноземних мов, висунувши у центр уваги навчання усним видам мовної діяльності, зокрема мовленню, пізніше обґрунтованого із психологічної точки зору.

Визначаючи *мовну діяльність*, як основний об'єкт навчання, необхідно співвідносити таке формулювання питання із загальноприйнятим положенням, відповідно до якого ми навчаємо *іноземної мови*. Із самого початку виникає низка питань, таких, як: психологічне співвідношення понять *мова* та *іншомовна мовна діяльність*; що являє собою іноземна мова як предмет навчання й оволодіння; чи *мова* взагалі і *іноземна мова* за сутністю є однорідні уявлення.

Виклад основного матеріалу. Рідна мова, що виступає у єдності функцій спілкування й узагальнення є, перш за все, засобом *присвоєння* людиною суспільного досвіду, а вже потім, разом із виконанням цієї функції, засобом вираження його власної думки. Засвоюючи рідну мову, людина привласнює засоби пізнання дійсності. У цьому процесі природно задовольняються й формуються його специфічні людські пізнавальні, комунікативні та інші соціальні потреби.

Друга (третя і т. п.) мови, за умов процесу навчання, уже не можуть, порівняно із рідною, служити засобом привласнення суспільного досвіду, засобом пізнання дійсності. Оволодіння іноземною мовою частіше визначається задоволенням або навчально-пізнавальної потреби, або потреби усвідомлення форми висловлювання власної думки та оволодіння нею. Врешті, це потреба самосвідомості, яка формує потребу точнішого самовираження.

Наразі, спробуємо визначити окремі специфічні характеристики іноземної мови як предмета навчання порівняно з іншими навчальними дисциплінами.

Визначальним для іноземної мови як навчальної дисципліни є розуміння того, що засвоєння іноземної мови не дає людині безпосередніх знань про реальну дійсність (на відміну від математики, біології, хімії, фізики тощо).

Мова є засобом висловлювання думок про об'єктивну діяльність, властивості й закономірності якої є предметом вивчення інших навчальних курсів. Мова у цьому розумінні є *безпредметна*, а *безпредметній* дисципліні навчати важче.

Отже, у процесі навчання іноземної мови перед викладачем постає завдання початкового визначення специфічного предмета мовної діяльності, що задовольнятиме потребі оволодіння іноземною мовою. Інтуїтивно, відчуваючи цю особливість іноземної мови, досвідчений викладач, як правило, розпочинає процес вступу до навчання з того, яким чином знання іноземної мови сприятиме отриманню професійних навичок у світовому досвіді та їх подальшого застосування, що розширює світопізнання та вміння самовдосконалення упродовж життя.

Специфіка іноземної мови як навчальної дисципліни полягає в її безкрайності та безмірності. І справді, якщо порівняти навчання іноземної мови з іншими навчальними дисциплінами, то можна побачити, що в кожному з них є окремі, логічно та предметно завершені тематичні розділи, оволодіваючи якими студент відчуває задоволення від усвідомлення, що частково зможе їх застосовувати. Під час навчання іноземної мови така запрограмована послідовність не є можливою, оскільки студент не може вивчити лише розділ *Герундій*, не вивчивши розділ *Часи* й т. п., адже студент має знати все. Але хто знає, скільки це *все* має бути? У цьому сенсі мова, як навчальний предмет, є "безмежна".

Час від часу з'являлося багато науково-методичних та дослідницьких праць із спробами розчленування загального корпусу мови, навіть, була висунена ідея так званих мікромов (або підмов) спеціальностей, але це однозначно були намагання зіставлення іноземної мови з певними науками, їх окремими розділами тощо.

Відмінною рисою будь-якої мови взагалі, і, як навчального предмета зокрема, є його однорідність. Мова включає в себе цілий ряд характерних особливостей, наприклад, *мовну систему*, *мовну здібність* тощо.

© Кузнєцова О., 2018

Загальна структура діяльності людини, поряд із суспільно-виробничою й пізнавальною, включає в себе й суспільно-комунікативну діяльність. Остання являє собою складний процес взаємодій людей, що здійснюються шляхом мови як системи одиниць і правил оперування ними, що виявляється у мовній діяльності тих, хто бере участь у спілкуванні (мовленні, слуханні, а також читанні й письмі). Вербальне спілкування є формою реалізації такої взаємодії, а мовна діяльність може розглядатися як реалізація суспільно-комунікативної діяльності людей у процесі вербального спілкування.

Таким чином, мовна діяльність людей реалізує не тільки процес спілкування, а й водночас суспільно-комунікативну діяльність/потребу.

У нашому розумінні *мовна діяльність,* як процес взаємодії людини з іншою людиною, є узагальненим поняттям стосовно *мовлення*, що виступає як вид мовної діяльності. Але тут, природно, виникає запитання: у якому співвідношенні до *говоріння/висловлювання* знаходиться *мовлення*; чи може *мовлення* розглядатися як синонім до *говоріння/висловлювання*; чи воно є якісно відмінне від *слухання* і *говоріння/висловлювання*, хоча й безпосередньо з ним пов'язане.

Отже, предметом даного аналізу є розуміння співвідношення: *мовлення* й *мовленнєва діяльність*, однак, ураховуючи, що *мовлення* здійснюється засобами мови, а "мова реально існує лише у мовленні"[4], до аналізу необхідно включити саму *мову* й, із позиції до діяльності індивіда, розглядати таке співвідношення: *мовлення – мова – мовленнєва діяльність*.

Підкреслюючи наявність тісного зв'язку між явищами мови і мовлення (або мовної компетенції та реалізації), за Н. Хомським [8], не можна повністю погодитися із твердженням, що мова і мовлення, як два взаємопов'язаних, але самостійних явища, мають прямо протилежні, різкоконтрастні характеристики. Радше вони визначаються характеристиками, які доповнюють одна одну в безкінечному кругообігу вербального (мовного і мовленнєвого) мислення, являючи в той самий час мову і мовлення як неоднозначні явища.

Як справедливо зазначив Е. Косеріу [3], всім зрозуміло, що "мова не є те саме, що мовлення". Але що ж це таке? У чому полягає психологічна суть цієї неоднозначності, що відображає, на наш погляд, феноменальну самостійність мовлення у її відношенні до мови. Відповідь на це питання може бути надана із позиції діяльного підходу, про що йшлося вище.

Переходимо до розгляду відношення: *мова – мовлення – мовленнєва* діяльність з позиції саме цього підходу. Проведений, із урахуванням психологічної складової, теоретичний аналіз результатів численних досліджень даної проблеми, дозволяє дійти до двочлена: *мова – мовлення* як засіб і спосіб реалізації мовної діяльності індивіда. Відповідно, мова розглядається як засіб, а мовлення – як спосіб формування і формулювання думки через мову у процесі мовної діяльності індивіда. Так, наприклад, фрази "Ми з нею знайомі вже десять років" і "Ми з нею товаришуємо з 2007 року" сформовані та сформульовані різними способами, тобто це різне мовлення, що виражає одну й ту саму думку за допомогою одних і тих самих мовних засобів.

Важливим для трактування мовлення, як способу формування і формулювання думки за допомогою мови, є твердження О. О. Потебні [5] про те, що "мова є засіб не виражати уже готову думку, а створювати її". І, звичайно, запропоноване нами трактування *мовлення* базується також на положеннях Л. С. Виготського [2] і С. Л. Рубінштейна [4] про те, що "зовнішнє мовлення є процесом перетворення думки у слово, матеріалізацією і об'єктивізацією думки", а також "у мовленні ми формуємо думку, але формуючи її, ми скрізь її формуємо".

Як будь-яка діяльність людини, його мовна діяльність у всіх її різновидах може здійснюватися лише за допомогою певних засобів і способів. При цьому засоби та способи здійснення діяльності людини співвідносяться завжди до її предмета. Так, у мовній діяльності індивіда ми виокремлюємо засоби (мовну систему) і способи (мовлення) формування й формулювання думки як предмета мовної діяльності. Відповідно, як мова, так і мовлення, включаються на рівних, хоча й різних підставах у саму систему: *той, хто говорить чи слухає,* також *той, хто читає, пише, думає, перекладає.*

Якщо підсумувати викладене вище, визначивши, що власне нового дає підхід до визначення мовлення порівняно з поширеною у психології й методиці навчання іноземної лексики/мови, лінгвістичної за суттю, концепцією мови, можна виокремити декілька моментів:

- розглядається неглобальна, неоднорідна мовна діяльність (мовні явища) колективу, що розмовляє, а мовна діяльність індивіда;
- мовлення і мова розглядаються як такі, що входять у структуру мовної діяльності індивіда як засоби і способи формування й формулювання думки, що виступає у ролі предмета діяльності;
- мовлення й мова як спосіб і засіб формування й формулювання думки (феноменально самостійні, хоча й тісно взаємопов'язані "інструменти" мовної діяльності);
- мовлення як спосіб формування й формулювання як власної (у процесі слухання, читання), так і заданої в контексті чужої думки (у процесі слухання, читання), включається у всі види мовної діяльності індивіда;
- звучання (фонація) є виконавчою частиною говоріння;
- у процесі навчання іноземних мов мовна система, як засіб, і мовлення, як спосіб формування і формулювання думки поряд із самою мовною діяльністю в цілому, виступають як самостійні об'єкти навчання.

Ми навчаємо студентів не якійсь незрозумілій та неоднорідній діяльності як мовному явищу, а формуємо його власну мовну діяльність іноземною мовою, для чого йому необхідно допомогти оволодіти засобами і способами реалізації кожного із його видів, спільними та окремими механізмами. При такому навчанні враховуються потреби і предмет говоріння, тобто зміст самої думки.

Мовлення як спосіб формування й формулювання думки за допомогою мови суб'єкта діяльності у його вербальному спілкуванні в той же час є засобом здійснення цього процесу.

Можна вважати, що саме цю функцію мовлення мав на увазі Л. С. Виготський, який стверджував, що мовлення є перш за все засобом соціального спілкування, засобом висловлювання і розуміння [4].

Таким чином, на поставлене запитання (яким чином психологічно визначається неоднозначність і, відповідно, самостійність мови і мовлення, та, разом із тим, їхня нерозривна єдність), слід відповісти, що вона визначається особливостями їх відношення до самої мислетворчої, когнітивно-комунікативної діяльності людини. Так, стосовно висловленої думки, чи такої, що сприймається суб'єктом мовної діяльності, мова є засобом, а мовлення – способом його формування і формулювання. Варто при цьому підкреслити, що мовлення відображає процесуальність, динаміку мислення у нерозривному зв'язку з мовою, що втілює результат попередніх мисле творчих актів і тих, що беруть участь як засоби, інструменти, знаряддя у кожному моменті реальності.

Стосовно процесу спілкування мова та мовлення разом, як єдність засобів та способів, є засобом і умовою спілкування.

Щодо тих, хто реалізує вербальне спілкування процесами говоріння, слухання, читання, письма, мова й мовлення у їх єдності можуть розглядатися як внутрішній механізм реалізації цих процесів.

Іншими словами, мова і мовлення у нашому розумінні не протиставляються одне одному, а об'єднуються в одне ціле як засоби і способи здійснення різних видів мовної діяльності з метою спілкування.

Наукові погляді, що проаналізовані вище, дозволяють уточнити основне психологічне завдання при навчанні іноземних мов, а саме: навчати мовної іноземної діяльності у сукупності засобів і способів її реалізації. Таке уточнення небезкорисне, оскільки відомо, що в курсі навчання іноземної мови основна увага, як правило, направлена на навчання засобам вираження думки, тобто на саму мову, – навчання, в основному, таким видам мовної діяльності, як говоріння, слухання і читання.

На наш погляд, не приділялося належної уваги обробці способу формування і формулювання думки іноземною мовою (навіть у процесі навчання усному мовленню). Відповідно, одна з великих психологічних проблем навчання іноземному мовленню полягає в тому, що необхідно учити не лише засобам, тобто семантиці та граматичним правилам окремої іноземної мови, а самому способу формування й формулювання думки.

На доведення правоти даного твердження порівняємо спосіб формування й формулювання думки українською й англійською мовами людиною, яка, наприклад, прагне зарадити іншій людині в ситуації застереження її від учинення небезпечної дії. Висловлюючи сформовану думку українською мовою порадник, як правило, наказує не виконувати ту дію, яку він розглядає як небажану, наприклад: "не поспішайте","не сердься" тощо. Людина при цьому використовує заперечну форму наказового способу дієслова, яка означає небажану для партнера дію. Формуючи цю саму думку англійською мовою, одна людина радить іншій виконувати дію, яка, навпаки, попередить можливість небажаної дії (напр., "Take your time"; "Keep your temper"; "Keep your seat"). Англійською мовою, відповідно, використовується стверджувальна форма наказового способу і змінюється форма виразу думки.

Висновки. Таким чином, міркування, наведені вище, означають лише одне: знання мовних засобів ще не призводить до володіння способом формування та формулювання думки, яка прийнята в іншомовному колективі і, навпаки, що кожен із цих засобів та способів є предметом навчання, при цьому не забуваймо, що засоби і способи у процесі діяльності перебувають у нерозривному зв'язку.

Список використаних джерел

1. Блонский П. П. Память и мышление // Избранные педагогические и психологические сочинения / П. Блонский. – М. : Педагогика, 1979. – С. 118–340.
2. Выготский Л. С. Развитие высших психических функцій / Л. Віготский. – М., 1996. – 500 с.
3. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история: проблема языкового изменения / Э. Косериу ; пер. с исп. – Изд. 3. – М., 2010. – 208 с.
4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологи / С. Рубинштейн. – 2-е изд. – М.: Учпедгиз, 1946. – 704 с.
5. Потебня А. А. Мысль и язик / А. Потебня. – К. : СИНТО, 1993. – 192 с.
6. Bruner J. S. A Study of Thinking / J.S. Bruner. – Harvard University Press,1966. – 412 p.
7. Bruner J.S. From Communication to Language: A Psychological Perspective / J. S. Bruner //Cognition. – 1975/76. – 3. – P. 255–287.
8. Chomsky N. Language and thought / N. Chomsky. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 321 p.
9. Chomsky N. New Horizons in the Study of Language and Mind / N. Chomsky. – Cambridge : Cambridge University Press, 2000. – 230 p.
10. Ellis A. The Psychology of Language and Communication / A. Ellis, G. Beattie [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.degruyter.com/view/j/plc, http://www.degruyter.com/view/j/plc,2015.
11. Hymes D. H. The Scope of Sociolinguistics / D. Hymes // Social Science Research Council Items. – 1972. – № 26. – P. 14–18.
12. Hymes D. H. On Communicative Competence. Sociolinguistics / D. H. Hymes // J. B. Pride &J. Holmes (Eds.). – London : Penguin, 1972. – P. 269–293.
13. Mc Clelland J.L. The Trace Model of Speech Perception / J. L. Mc Clelland, J.L. Elman // Cognitive Psychology. – 1986. – P. 398–421.
14. Piaget J. Memory and Intelligence / J. Piaget. – NewYork : Basic Books, 1973.
15. Psycholinguistics: Language, Mind and World / Ed. by DannyD. Steinberg, HiroshiNagata, and P. David Aline, 2nd ed. – Longman, 2001. – 444 p.

Reference

1. Blonskii P. P. Pamiat i myshlenie / P. P. Blonskii // Izbrannye pedagogicheskie i psikhologicheskie sochineniia. – M. : Pedagogika, 1979. – S. 118–340.
2. Vygotskii L. S. Razvitie vysshikh psikhicheskikh funktsii / Lev Semenovich Vygotskii. – M., 1996. – 500 s.
3. Koseriu E. Sinkhroniia, diakhroniia i istoriia: Problema iazykovogo izmeneniia / E. Kosperiu / Per. s isp. – M., 2010. – 208 s.
4. Rubinshtein S. L. Osnovy obshchei psikhologii / Sergei Lvovich Rubinshtein. – M. : Uchpedgiz, 1946. – 704 s.
5. Potebnia A. A. Mysl i iazyk / A. A. Potebnia. – K. : SINTO, 1993. – 192 s.
6. Bruner J. S. A Study of Thinking / J. S. Bruner. – Harvard University Press, 1966. – 412 p.
7. Bruner J. S. From Communication to Language: A Psychological Perspective / J. S. Bruner // Cognition, 3, 1975/76. – P. 255–287.
8. Chomsky N. Language and thought / N. Chomsky. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 321 p.
9. Chomsky N. New Horizons in the Study of Language and Mind / N. Chomsky. – Cambridge : Cambridge University Press, 2000. – 230 p.
10. Ellis A. The Psychology of Language and Communication / A. Ellis, G. Beattie // http://www.degruyter.com/view/j/plc,2015
11. Hymes D. H. The Scope of Sociolinguistics / D. Hymes // Social Science Research Council Items. – 1972, N 26. – P. 14–18.
12. Hymes D. H. On Communicative Competence. Sociolinguistics / D. H. Hymes // J. B. Pride & J. Holmes (Eds.). – London : Penguin, 1972. – P. 269–293.
13. McClelland J. L. The Trace Model of Speech Perception / J. L. McClelland, J. L. Elman // Cognitive Psychology. – 1986. – P. 398–421.
14. Piaget J. Memory and Intelligence / J. Piaget. – New York : Basic Books, 1973.
15. Steinberg, Danny D., Nagata, Hiroshi, and Aline, P. David (Eds.), 2nd ed. – Longman, 2001. – 444 p.

Надійшла до редколегії 20.10.18

О. Кузнецова, канд. психол. наук, доц.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ОБЩЕСТВЕННО-КОММУНИКАТИВНОГО РЕЧОВОГО НАМЕРЕНИЯ

В статье рассматриваются психологически особенности реализации социально-коммуникативных языковых интенций на неспециальных факультетах, механизмы речеобразования с позиции идеятельного похода.

Ключевые слова: языковое намерение, учебно-познавательные потребности, психологическая концепція формирования лингвистической активности личности, динамика мышления в связи с речью, психологический вигляд на проблемы методики, порождение речового высказывания.

O. Kuznetsova, PhD, Assoc. Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF IMPLEMENTATION OF SOCIAL AND COMMUNICATIONAL LANGUAGE

The article examines the psychological features of the implementation of socially communicative language intentions at non-specialized faculties, the mechanisms of speech formation from the standpoint of an active approach. The article revealed the essence of communicative competence by distinguishing the basic principles of communicative linguistics: the interaction of linguistic and social sides of communication; presence of the purpose, object, place and time of the specific cue in the linguistic intention of the person; training in foreign languages, based on the analysis of functions and conditions of communication, and then – on the identification of systematic features. There is an important role of the presence of linguistic intentions in the communicative competence, the ability to implement them in the process of communication and mastering a variety of linguistic formulas. Analyzing the subject of the study, we have identified some specific characteristics of foreign language as an academic discipline: the inability of foreign language to give a person direct knowledge of the reality; meaninglessness of foreign language, its infinity, dimensionlessness and homogeneity; the opportunity to realize the social and communicative needs of the subject of learning in the course of language activities and learning a foreign language. The subject of the article's analysis was also the differentiation and disclosure of the concepts of "speech", "language" and "speech activity" in terms of the active approach, in comparison with the linguistic concept of language, which is customary to be used in the methodology of teaching foreign languages. Thus language was considered as a mean, and speech – as a way of formulating thought in linguistic activity process of the subject of communication. It was concluded that linguistic means, on one hand, are the subjects of training, means and methods in process of activity are inseparable interconnection and interaction, and on the other hand – knowledge of the linguistic means is not the only condition for successful and effective mastery way of forming and formulating an opinion adopted in a foreign language environment.

Keywords: linguistic intention, educational and cognitive needs, psychological concept of formation of the individual's linguistic activity, dynamics of thinking in connection with speech, psychological view on methodological problems, generation of speech utterance.